

MATERIALE AUXILIARE INFORMATIVE ȘI ORIENTATIVE

Izvoare istorice comentate

CARACTERELE DEMOCRAȚIEI ATHENIENE

〈Început în vara anului 431 î.e.n., războiul peloponesiac se desfășurase la început în Attika, sub forma unor ciocniri de patrulare, în decursul cărora căzuseră primii hopliți athenieni. La începutul iernii, când operațiunile militare încetaseră, au avut loc funerariile naționale ale celor căzuți, cu care ocazie sarcina de a pronunța elogiul funebru i-a revenit lui Perikles. Folosindu-se de acest prilej, Perikles, care contribuise în mare măsură la structurarea democrației atheniene în forma ei echilibrată pe care o atinsese în anii din preajma izbucnirii războiului peloponesiac, a făcut un cald elogiu acestei forme de guvernământ, cea mai înaintată din lumea hellenică, înfățișându-i nu numai resorturile principale, ci și trăsăturile specifice, care o deosebeau de cele care guvernau celelalte polisuri grecești și mai ales de cea spartană. Thukydidēs, care probabil că a asistat la ceremonie și a auzit discursul, îl reconstituie în cartea II-a a *Războiului peloponesiac*, păstrând ideile pe care conducătorul Athenei le exprimase cu acea ocazie. Redăm mai jos principalele pasagi în care sînt înfățișate caracterele democrației atheniene〉.

Textul

Trăim sub o rînduială politică¹ ce nu are de rîvnit legile altora ; de parte de a-i imita, sîntem mai de grabă o pildă pentru unii. Numele său este democrația, fiindcă ocîrmuirea statului nu se sprijină pe cîțiva, ci pe cît mai mulți.² În treburile lor personale, toți cetățenii sînt egali în fața legilor³ ; drumul spre onoruri în viața publică este deschis fiecăruia⁴, în măsura în care opinia publică îi apreciază talentele, după merit mai mult decît după clasa socială ; sărăcia nu este un motiv de inferioritate în ochii cetățenilor și nu împiedică pe nici unul care este în stare de a se face folositor statului.⁵ Orașul nostru e deschis tuturor⁶ ; nu îndepărtăm prin legi pe nici un străin de la învățătură⁷ ori de la spectacole, căci nu ne temem să nu vadă dușmanul ceva ascuns și să tragă folos.⁸

Iubim frumosul, dar cu simplitate⁹ și cultivăm științele¹⁰ fără a ne pierde însă ceva din energia noastră. A mărturisi că ești sărac nu e o rușine : rușinos este să nu cauți să scapi de sărăcie muncind.¹¹ La noi, aceiași oameni pot¹² să se ocupe de afacerile lor personale și de treburile publice ; chiar

muncitorii cu palmele¹³ pot înțelege chestiunile politice. Căci numai noi îl socotim pe cel ce nu se interesează de treburile statului nu ca pe un om căruia îi place liniștea, ci ca pe o ființă inutilă.¹⁴

Noi știm să luăm o hotărâre asupra unei chestiuni și căutăm a o cunoaște în adâncime, căci nu credem că discuția poate păgubi acțiunii; dimpotrivă, mai vătămător ni se pare a nu ne lămuri îndeajuns prin dezbateri, înainte de a pași la faptă.¹⁵

(Thukydides, *Războiul peloponesiac*, traducere de M. Jakota (ușor modificată), București, 1941, p. 142—144).

Comentariu istoric

1. Traducerea cuvîntului grec *politeia* prin *rînduială politică* și nu, simplu, prin *constituție*, vrea să sublinieze deosebirea care există între înțelesul modern al noțiunii de constituție și cel grecesc. Apărut la Athena în sec. V. î.e.n., conceptul de *politeia* și-a datorat pregnanța și răspîndirea activității sofistilor. Potrivit concepției grecești, prin constituție (*politeia*) trebuie înțeles regimul politic al unei cetăți, așa cum rezultă din organizarea dată magistraturilor în general, din felul în care se face împărțirea puterilor și exercitarea suveranității, ca și din afirmarea explicită a scopurilor pe care și le propune o comunitate politică (Glötz). De aceea, ca una ce reflectă spiritul însuși al comunității, *politeia* îmbrățișează întregul conținut al vieții publice și private sub toate aspectele ei. Tocmai de aici derivă și trecerea în revistă, în discursul lui Perikles, a tuturor acestor aspecte, considerate ca reflexe ale constituției atheniene.

2. Rezultat al unei îndelungi evoluții, începută odată cu reformele lui *Solon* (594 î.e.n.), continuată cu cele ale lui *Kleisthenes* (508/507 î.e.n.), și ajunsă la apogeul cu reformele lui *Ephialtes* (462 î.e.n.) și *Perikles*, democrația atheniană a reprezentat în sec. V. î.e.n. cea mai înaintată formă de guvernământ din Grecia. Prin ea se înțelegea orînduirea politică în care puterea supremă, sub toate aspectele ei: legislativ, executiv și judecătoresc, era exercitată direct de totalitatea cetățenilor bucurîndu-se de drepturi depline, în cadrul adunării poporului (*ecclesia*). Dar această exercitare a suveranității de către cetățenii liberi se face în cadrul legii: legea care îi apără pe cetățeni în raporturile dintre ei, apără totodată atît drepturile individului față de stat, cît și interesele statului împotriva excesului de individualism. De aceea, ținînd seama că, în vremea lui, viața politică atheniană se caracteriza printr-un echilibru stabil între drepturile individului și puterea statului, Perikles afirmă că orînduirea politică a Athenei nu are de rîvnit la legile altora.

3. Cele trei principii de bază ale democrației atheniene (care se refereau, firește, numai la cetățenii avînd toate drepturile, erau: *libertatea*, *egalitatea* și *dreptul la cuvînt*). Libertatea individuală era absolută: nici un cetățean, sub nici un motiv, nu putea fi transformat în sclav sau supus vreunei forme de servitute, nici chiar pentru datorii. De aici derivă și caracterul strict personal al responsabilității: nici unul din membrii familiei nu putea fi făcut

responsabil ori sancționat pentru greșeli săvârșite de altul. Attika era sub acest aspect, „țara clasică a libertății“. Dar pentru athenieni, condiția însăși a libertății era egalitatea: *isonomia*, adică egalitatea în fața legii, făcea din toți cetățenii membrii egali ai comunității. Semn al deplinei egalități era *demoticul*: cetățeanul se recunoștea nu după numele de familie, ci după numele dimei căreia îi aparținea și care îi stabilea cetățenia. Chiar dacă Perikles își spunea „fiul lui Xanthippos“, el adăoga imediat „din dema Cholargos“. În virtutea egalității, toți cetățenii se bucurau de aceleași drepturi; ei puteau participa la adunarea poporului; puteau face parte ca judecători din tribunalul *heliastilor*; puteau candida la orice funcție, bine înțeles în condițiile legii. Această egalitate se manifesta și prin *isegorieă*, adică dreptul de a lua cuvântul în adunare, de a face propuneri, ori de a se opune unei propuneri făcute.

4. Este aceasta corolarul logic al principiului că nu există democrație reală decât în măsura în care suveranitatea aparține tuturor cetățenilor, *fără distincție de avere*. De altfel, faptul că aproape toate funcțiunile publice (cu excepția celor care necesitau o competență specială, cum era *strategia*, care presupunea pricepere militară) erau ocupate prin tragere la sorți, făcea din acest principiu o realitate; iar faptul că, în principiu, nimeni nu putea exercita de două ori aceeași magistratură (cu excepția strategiei) și că singurul loc unde cineva putea fi reales, *dar numai o dată*, era consiliul, arată că cea mai mare parte a cetățenilor trecea, măcar o dată în viață, printr-una sau mai multe funcțiuni, făcându-și în chiar practica lucrurilor educația politică. Dar Perikles are grijă să sublinieze că, dacă în viața publică nici originea socială, nici averea nu confereau vreun drept, competența și talentul, deci *meritul personal*, jucau un mare rol în promovarea politică a cetățenilor.

5. Participarea efectivă a celor săraci la viața publică atheniană a fost o realitate în sec. V î.e.n., mulțumită sistemului *mistoforiei*, adică a indemnizației de prezență. În adevăr, majoritatea locuitorilor Atticei erau de condiție modestă, trăind din munca mâinilor lor, așa încât nu puteau pierde zile de-a rândul, iar membrii consiliului o zecime de an, fără a câștiga nimic. De aceea, remunerația funcțiunilor publice, sub forma unei indemnizații de prezență, apărea nu numai necesară și legitimă, dar și ca un instrument indispensabil pentru menținerea și funcționarea normală a regimului democratic: fără ea, cei săraci — adică marea majoritate a cetățenilor — ar fi fost înlăturați de la viața politică activă. *Mistoforia* nu a fost altceva decât o *compensație pecuniară pentru zilele de muncă pierdute de cei săraci pentru a se ocupa de treburile publice*. Așa se explică de ce indemnizațiile se plăteau cu precădere pentru funcțiunile mici și numeroase. Dar Perikles nu a acordat indemnizație și participanților la *Ecclesia*: abia în sec. IV î.e.n., apare o astfel de indemnizație.

6. Aici Perikles face aluzie nu numai la marele număr de străini, *metecii*, domiciliați în Athena și în Attika (în număr de 60—70.000), cărora legile atheniene le garantau libertatea și drepturile civile, dar și la oamenii de cultură care veniseră în Athena și, la adăpostul libertăților garantate de

regimul democratic, desfășurau activitatea nestingheriți : poetul Bacchylides, istoricul Herodot, filosoful Anaxagoras, sofistul Parmenides, ultimii trei cu directa încurajare a lui Perikles, ai cărui apropiați au fost.

7. Este vorba, fără îndoială, de învățământul superior creat de sofisti. În schimbul unei remunerații, adesea foarte mari, aceștia predau, sub numele de filosofie sau de retorică, o știință enciclopedică, în cadrul căreia știința și mai ales practica politică își aveau un loc de seamă. Or, la cursurile lor veneau să asiste tineri din diferite regiuni ale Greciei, fără ca legea sau atitudinea athenienilor să-i stingherească în vreun fel. Așa încît și sub aspectul învățământului superior, libertatea democratică a făcut din Athena centrul intelectual al Greciei.

8. Aluzie directă la situația din Sparta, unde nu numai că străinii erau supravegheați îndeaproape, neavînd libertate de mișcare, dar adesea erau expulzați din ordinul eforilor, de teamă de a nu vedea stări de lucruri a căror divulgare ar fi putut prejudicia statului spartan. Prin paralela pe care o sugerează, Perikles vrea să scoată și mai mult în relief faptul că, viața în Athena, datorită libertății democratice, era mai ușoară și mai plăcută decît oriunde în Grecia, nu numai pentru cetățeni, dar și pentru străini, care se integrează atît de bine mediului social, încît departe de a prezenta vreo primejdie, contribuie la întărirea cetății.

9. Perikles atrage aici atenția asupra educației estetice pe care regimul democratic o asigură chiar și celor mai umili dintre cetățeni : mulțumită sărbătorilor, care prilejuiau numeroase manifestări artistice, mai ales reprezentațiile dramatice și întrecerile sportive ; numeroaselor monumente care înfrumusețau Athena și cu care cetățenii veneau în contact direct, ca și disputelor oratorice din cadrul eclesiei, simțul artistic al athenienilor se ascuțea, făcîndu-i în stare să aprecieze după cuviință operele de artă, indiferent de natura lor. Și cum, în comparație cu arta Orientului asiatic, arta attică se caracteriza printr-o simplitate adesea severă (cazul Parthenonului, construit în stil doric), idealul artistic al athenianului era acela al simplității.

10. Prin aceste cuvinte Perikles răspundea atacurilor îndreptate împotriva grupului de intelectuali, sofisti sau elevi ai sofistilor, care se ocupau cu problemele astronomiei, meteorologiei și filozofiei, de către cercurile conservatoare, care, adversare noilor concepții, considerau primejdioase aceste preocupări, ca unele ce ar fi potrivnice concepțiilor strămoșești și ar abate tineretul de la principalele lui îndatoriri : pregătirea militară pentru apărarea patriei și participarea la viața publică cu respectarea vechilor forme tradiționale. Perikles respinge aceste afirmații, arătînd că preocupările științifice nu au prejudiciat cu nimic educației patriotice a tinerilor athenieni, dovadă tocmai spiritul de sacrificiu care anima acest tineret în războiul care începuse.

11. Această subliniere a lui Perikles, reprezintă una din trăsăturile caracteristice ale societății atheniene din sec. V î.e.n. : respectul față de munca manuală. În timp ce aproape pretutindeni în Grecia și în special la Sparta munca manuală era socotită ca o activitate înjositoare pentru omul liber, la Athena (și la Korinth) munca sub toate formele era respectată : să nu uităm

că una din legile lui Solon îi obliga pe părinți să-i învețe pe fiii lor o meserie. De aceea, „adunarea poporului la Athena se compunea din cetățeni care aveau o ocupație productivă și nu din elemente care urmăreau să-și asigure traiul prin politică, situație care ar fi creat la Athena un proletariat de tipul plebei romane“. (D. Tudor). Iar respectul pentru munca manuală a mers atât de departe, încât legea prevedea sancțiuni pentru cei care blamau pe un cetățean pentru meseria lui.

12. Este aici cel mai frumos elogiu adus *omului complet*, care poate îmbina practica unui meșteșug cu conducerea treburilor publice; dar este totodată și un elogiu al democrației atheniene, care a știut să stimuleze în aceeași măsură viața publică și cea particulară, dând celor ce munceau un nivel de viață care le lăsa și timp pentru a se ocupa de treburile publice.

13. Este vorba de ultima clasă a societății atheniene, *theții*, a căror participare la viața publică a devenit tot mai activă în a doua jumătate a sec. V. î.e.n.

14. Afirmația trebuie înțeleasă din perspectiva concepției democratice atheniene despre necesitatea participării *directe* a cetățeanului la discutarea și soluționarea problemelor publice. Pentru că, dacă un număr însemnat de cetățeni participa, în calitate de judecători (*beliaști*), de consilieri (*bulenți*) sau de mici funcționari, la viața publică, la adunarea poporului, *Ecclesia*, numărul participanților era, în general, foarte redus. Pornind de la ideea că participarea la adunare era *un drept*, iar nu o datorie, din cei aproximativ 30—40.000 de cetățeni cu drepturi depline nu participau în mod obișnuit mai mult de 2—3.000; chiar și atunci când erau în discuție chestiuni de mare însemnătate, numărul participanților nu depășea 6.000. Deoarece hotărârile se luau cu majoritate prin ridicarea de mâini, iar ei reprezentau o minoritate, aristocrații nu participau la adunare decât atunci când interesele lor economice și politice erau în joc, ceea ce se întâmpla foarte rar; negustorii veneau numai când erau prezenți în Athena, iar micii proprietari agricoli numai în parte și din când în când, mai ales când li se făcea dor de oraș. De aceea, participanții obișnuiți la *Ecclesia* erau micii meșteșugari, negustorii din oraș, muncitorii necalificați, din cartierele periferice și din port, adică elementele democratice cele mai avansate. Caracterizarea lui Perikles se referă numai la aceia care se desinteresau cu totul de viața politică, unii din cauza atitudinii lor antidemocratice, alții din comoditate sau din urmărirea numai a interesului personal. Dar numărul lor în Athena secolului al V-lea î.e.n. era neînsemnat.

15. Preocuparea de a nu lua nici o hotărâre decât în deplină cunoștință de cauză și numai după o dezbateră cât mai exhaustivă, în care să fie atinse toate laturile problemei în discuție, făcea ca ședințele adunării să dureze ziua întreagă, fapt considerat de străini, și mai ales de spartani, ca o inutilă pierdere de vreme. Perikles consideră, dimpotrivă, că numai pe baza unei atari discuții se pot evita hotărârile pripite și că numai în cadrul lor cetățenii își pot forma educația politică trebuitoare. Iată de ce el nu se sfiește să concludă că, prin întreaga ei viață social-politică, Athena poate fi considerată ca fiind „școala Greciei întregi“.

Îndrumări metodice

Textul lui Thukydides este cel mai frumos elogiu adus democrației atheniene și are o valoare documentară deosebită venind din partea unui contemporan care a fost nu numai un observator atent și perspicace, ci și un participant efectiv la viața politică. Textul va fi folosit la lecția „Athena în timpul lui Perikles” și va fi introdus *după ce* profesorul va fi înfățișat, în linii mari, structura regimului democratic athenian în sec. al V-lea î.e.n. Cu ocazia analizei textului, profesorul va sublinia *caracterul sclavagist* al democrației atheniene, insistând asupra faptului că, din cei aproximativ 400.000 de locuitori câți avea Attika, numai 30—40.000 se bucurau de deplinătatea drepturilor politice (din cei 130.000 de *cetățeni*: femei, copii și tineri sub 20 de ani, lipsiți de aceste drepturi), față de aproximativ 200.000 de sclavi, lipsiți de orice drept, și de 70.000 de meteci, excluși de la drepturile politice. Făcînd o diferențiere gradată: *locuitori* ai Atticeii — oameni *liberi* — *cetățeni* — *cetățeni cu drepturi politice* — se va înțelege cu ușurință că neacordînd drepturi politice nici *măcar tuturor oamenilor liberi* (femei, tineri, meteci), democrația atheniană era de fapt o oligarhie lărgită. Așa se explică și de ce, spre deosebire de regimurile democratice moderne, democrația antică a fost *directă*.

Explicînd *mistoforia*, profesorul va arăta că întrucît plata se făcea din contribuțiile membrilor ligii de la Delos, a căror destinație inițială fusese cu totul alta, s-a iscat o contradicție între Athena și aliații ei, contradicție care a minat treptat coeziunea ligii. În fine, concludîndu-se asupra democrației sclavagiste atheniene, se va insista asupra faptului că, cu toate lipsurile ei, ea a creat un mediu prielnic dezvoltării culturii, fapt care a favorizat apariția atîtor opere de excepțională valoare, care au îmbogățit tezaurul culturii universale.

Indicații bibliografice

1. D. Tudor, *Pericles*, Buc., 1970, cap. VIII: Democrația ateniană, p. 144—175 (o excelentă expunere, sobră și obiectivă, a regimului democratic athenian); 2. V. V. Struve și D. P. Kallistov, *Grecia antică*, Buc., 1958, cap. X: Introducerea la Atena a democrației sclavagiste, p. 259—287 (în special, 273—280); 3. G. Glotz, *La cité grecque*, Paris, 1928, p. 150—178 (o analiză adîncită a principiilor democrației atheniene și a ideilor asupra democrației); 4. Gaetano de Sanctis, *Atthis*², Torino, 1912, cap. XII: Pericle e la vittoria dei popolari, p. 415—481 (remarcabilă analiză a tuturor aspectelor democrației atheniene, ale cărei concluzii au fost adoptate în comentariul istoric).

AUREL IORDĂNESCU